

Maja Karagjozova, Mariana Tomitova*

Školske sveske iz perioda bugarskog preporoda u Narodnom muzeju obrazovanja u Gabrovu

Училищни тетрадки от периода на Българското възрождане в Националния музей на образованието, Габрово

Šolski zvezki iz časa bolgarskega preporoda v Narodnem muzeju izobraževanja v Gabrovu

School Exercise Books from the period of the Bulgarian Revival in the National Museum of Education

Izvlaček

Prispevek predstavlja okoli 50 šolskih zvezkov iz sredine 19. stol. iz časa bolgarskega narodnega preporoda, ki jih hrani bolgarski Narodni muzej izobraževanja (Националния музей на образованието) v Gabrovu. Dragoceni so šolski zvezki iz mesta Sliven, ki so kopije rokopisnih učbenikov (avtor pesnik Dobri Čitulov (Dobry Chitulov) in šolski zvezki dijakov Francoskega katoliškega liceja v Carigradu (Bebek). Zvezki dajejo pravi vpogled v šolski program in v metodiko pouka različnih šolskih predmetov.

Abstract

The article presents approximately 50 school exercise books from the mid-19th century from the time of the Bulgarian National Revival, kept by the Bulgarian National Museum of Education in Gabrovo. Of particular value are the exercise books from the town of Sliven that are copies of manuscript textbooks (their owner was the poet Dobry Chitulov) and the exercise books belonging to the French Catholic Lyceum in Istanbul (Bebek). The exercise books offer a genuine insight into the school programme and the teaching methods used for various school subjects.

Školske sveske su dragocen istorijski izvor za proučavanje istorije obrazovno-vaspitnog rada u Bugarskoj. One pružaju sliku o nastavnim programima, o učenju različitih predmeta, o istaknutim prosvetnim radnicima i njihovim učenicima. U Narodnom muzeju obrazovanja čuva se oko 50 đačkih sveske, koje datiraju od sredine

* Maja Karagjozova, univ. dipl. zgod., direktorica; Mariana Tomitova, univ. dipl. zgod., glavna kustosinja, Narodni muzej izobraževanja Gabrovo, Bolgarija) / Мая Карагъзова: висше образование - история, директор на НМО - Габрово; Мариана Томитова: висше образование - история, главен уредник в НМО; Национален музей на образованието - Габрово, България; e-mail: nmo@abv.bg

80-ih godina XIX veka. To je period duhovnog buđenja, promena u društveno-političkom životu, to je *renesansni period* u istoriji našeg naroda. Udaljenost tog vremena čini ove izvore značajne i dragocene za istraživače istorije obrazovanja.

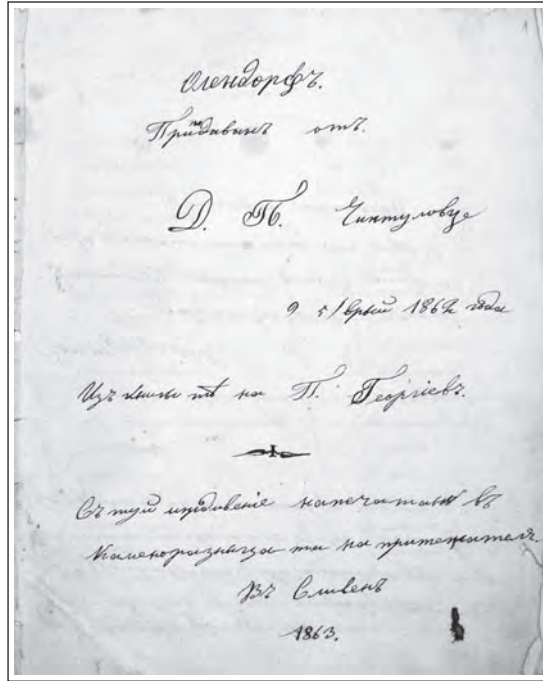
Značajan broj sačuvanih svezaka predstavljaju beleške iz određenih predmeta ili takozvane rukopisne knjige. Iz tih rukopisnih knjiga učili su mnogi naši poznati prosvetni radnici. „Prvih godina – spominje u svojim uspomenu i učitelj iz perioda bugarskog preporoda i prosvetitelj Joakim Gruev – učitelji su se susretali sa velikim teškoćama u obučavanju. O udžbenicima i nastavnim sredstvima nije bilo ni govora. Sve što se učilo trebalo je da se sakupi, piše i prepisuje. Svaka lekcija trebala je da se prevede i da se da učenicima da je zapišu...“ Ti rukopisni udžbenici su svedočanstvo nivoa spremnosti samih učitelja. U većini od njih, oni unose sopstvene dopune u prevedeni tekst. Po ovakvim udžbenicima predavali su Najden Gerov, Joakim Gruev, Penčo Radov. Po njima su učili ne samo njihovi učenici, nego i mladi iz drugih gradova i sela. Učili su se različiti opšte-obrazovani i stručni predmeti - istorija, gramatika, geografija, matematika, prirodne nauke, zakon Božiji. Pesnik iz perioda bugarskog preporoda Dobri Čintulov je jedan od najpoznatijih bugarskih učitelja. Već sa 25 godina je predavao u gradovima Sliven i Jambol. Posle njegove smrti, istraživač njegovog rada, istaknuti revolucionar i političar Mihail Grekov, dalekovidno je ukazivao, da su neki od pesnikovih učenika sačuvali školske sveske. Ispostavilo se da ove sveske čuva, kao relikviju, Čintulov učenik Mihail Ikonov.¹ Grekov ne uspeva da istraži sve sveske, koje su se vremenom našle u Ministarstvu narodne prosvete. Verovatno su sveske bile jedan od eksponata u prvom muzeju obrazovanja (1905), a danas, posle reorganizacije, nalaze se u zbirkama Narodnog muzeja obrazovanja.

Čintulov, pedagog sa solidnim filološkim znanjem, osim bugarskog i ruskog, predavao je i francuski jezik po sistemu Henriha Gotfrida Olendorfa. Cilj ove metode je da učenici nauče da čitaju, pišu i govore za kratko vreme. Središte sistema učenja predstavlja jezički minimum preuzet iz svakodnevnog govora. Učeniku je data sloboda da razmišlja o tome šta uči i to mu omogućava razumevanje gramatičkog materijal pre nego što počnete da ga primenjuje. U Bugarskoj, pristalice ovog sistema su Atanas Granitski i Spas Zafirov.² Poslednji prilagođen udžbenik uvodi ovu metode u srednju školu u Plovdivu Sačuvana je, iz 1862, sveska učenika Petra Georgieva kojom su obuhvaćene lekcije po metodi Olendorfa.³ Sveska nosi naziv „Ohlendorf Pripodavan od D. P. Čintulova. 25/vrii 1862. god. Iz knjige P. Georgiev.“ Svesku je izdala litografska radionica, verovatno vlasništvo oca Čintulovog učenika. Pri sastavljanju sveske štampano je „Praktično učenje francuskog jezika po Olendorfovoj metodi“ Spasa Zafirova iz 1862. nova verzija rukopisnog udžbenik Čintulov. Bez da je imao veliko znanje Čintulov uspeva da se snađe u specifičnostima zapadno-evropskog jezika i da pronade tehniku za lakše učenje.

1 *Rukopisni udžbenici Dobra Čintulova*, sast. Dočo Lekov / Ръкописните учебници на Добри Чинтулов. съст. Дочо Леков, Sofija 1987, str. 9.

2 Veselinov Dimitar, *Istorija učenja francuskog jeziku tokom preporoda* / Веселинов, Димитър. История на обучението по френски език през Възраждането, Sofija, 2003, str. 379.

3 Nacionalni muzej obrazovanja, Gabrovo (NMO), Национален музей на образованието, Габрово (НМО), inv. № 1002 C.

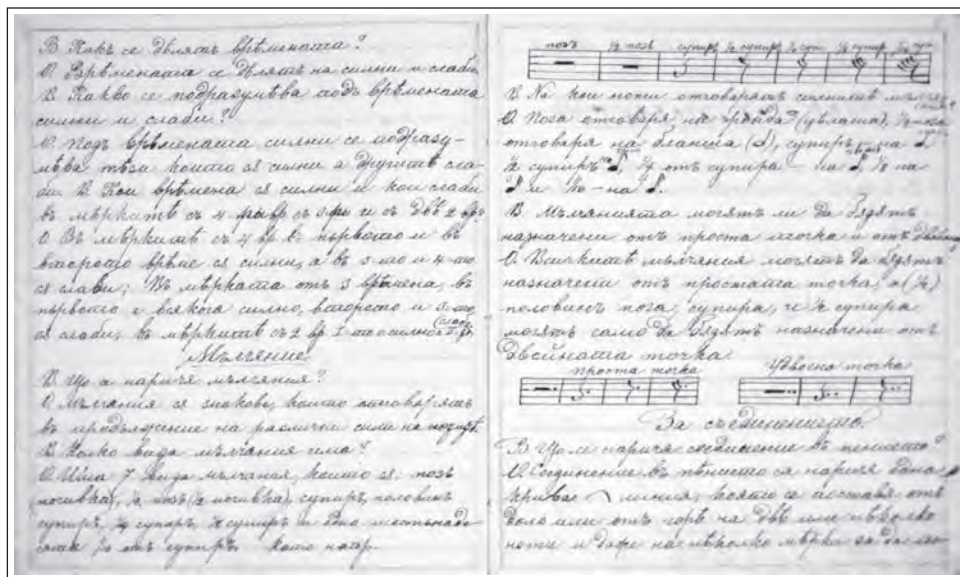
Školska sveska za francuski po metodi Ohlendorf / Тетрадка по френски език по методата на Олендорф.

Istraživač Dočo Lekov objavio je svesku iz matematike koja je pripadala Čintulovom učeniku Petku Vlnarovu koja se čuva u Državnom arhivu - Razgrad.⁴ Kada se uporede dve nedatirane sveske iz matematike iz Muzeju, uviđa se sličnost ne samo u rasporedu nastavnog materijala, već i u ponavljanju samih zadataka na časovima. Sa velikom verovatnoćom može da se pretpostavi da obe pripadaju Slivenovim učenicima i da potiču iz 60-tih godina XIX veka. Prema istraživačima, ove rukopisne knjige predstavljaju kompilaciju - Čintulov koristi nekoliko ruskih udžbenika pogodnih za bugarske škole. To je prirodno, jer ne samo da je ruski diplomat, već je održavao kontakte sa Bugarima koji žive u Rusiji.

Od posebnog interesa je sledeća sveska pod nazivom „Sveska iz pevanja učenika A. Dimitrova. Sliven. Kl.IIa“.⁵ Iako ime nastavnika nije zabeleženo, gotovo je sigurno da je i ovaj predmet predavao Čintulov koji je koristio izbor nastavnog materijala, ponovo, pod ruskim rukovodstvom. On kratko i pristupačno objašnjava osnovne kategorije u oblasti muzike. Sveska sadrži dragocene podatke za jedan od malo poznatih predmeta u školi iz perioda bugarskog preporoda i način njegovog predavanja.

4 *Rukopisni udžbenici Dobra Čintulova*, sast. Dočo Lekov / Ръкописните учебници на Добри Чинтулов. съст. Дочо Леков, Sofija 1987, str. 137-215.

5 NMO, inv. № 1000 V.

Školska sveska iz muzičkog / Тетрадка по гласна музика.

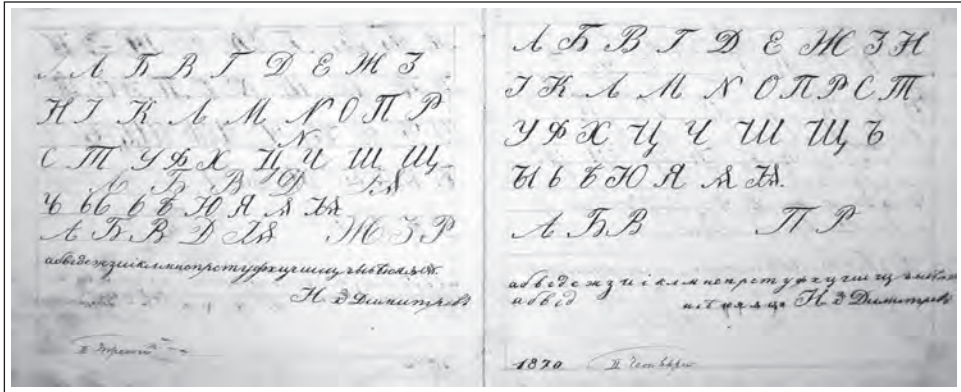
Dokaz o učeničkom znanju iz istorije, iz navedenog perioda, daje nam još jedna sveska – kratka bugarska istorija, verovatno iz Slivena. Ona obuhvata teme iz istorije Bugarske u vremenu uspostavljanja bugarske države pod hanom Asparuh.

Važno mesto u školi i obrazovanju iz perioda bugarskog preporoda predstavljalo je učenje krasnopisa. Narodni muzej obrazovanja čuva dve sveske iz krasnopisa iz period 1860-1870. godine.⁶ Od njih dve veću pažnju privlači sveska Petra h. Dimitrova iz Žeravna, verovatno učenika u Slivenu. U svesci su zabeleženi tekstovi prevedeni sa bugarskog na grčki jezik. Intenzivni trgovinski odnosi u XVIII i XIX veku, posebno sa Grcima, doveli su do potrebe za živom trgovačkom prepiskom. Sa takvim primerima je i sveska iz krasnopisa - zaduživanje, kamata itd.

Veći deo svezaka iz perioda bugarskog preporoda, koje se čuvaju u Muzeju, pripadaju Penču Selvelievu koji potiče iz poznate trgovačke porodice iz Gabrova.⁷ To mu je omogućilo da posle škole u Gabrovu nastavi studije na čuvenom francuskom katoličkom koledžu u Bebeku (okrug Carigrad (Istanbul), glavni grad Otomanskog carstva). Koledž, koji je osnovan 1843, imao je veliki uticaj na obrazovanje u Bugarskoj. Nastavni plan i program sastojao se uglavnom iz humanističkih predmeta i imao je za cilj da pomogne svojim učenicima da se upišu na više francuske škole. Za koledž je bilo zainteresovano desetak mladih ljudi iz Bugarske koji su tako stekli solidno znanje i visok nivo poznavanja francuskog jezika. Neki od najpoznatijih učenika su bili Hristo Vakilidov,

6 NMO, inv. № 1003 V, 1004 V.

7 NMO, inv. № 1638 – 1663 V.

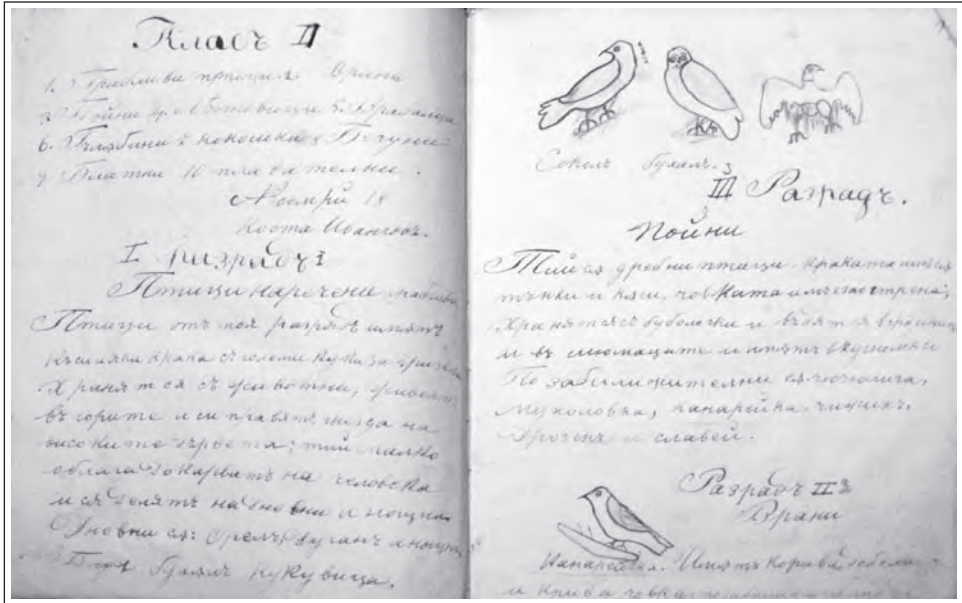

Školska sveska za krasopisanje (kaligrafiju) / Тетрадка по краснописание (калиграфия).

Grigor Načovič, Todor Ikononov, Dobri Voinikov. Kasnije su, neki od njih (Dragan Cankov i Hristo Vakilov), primljeni za učitelje u Koledžu.⁸ Na osnovu sačuvanih svezaka Penča Selvelieva možemo da zaključimo o sadržaju nastavnog plana i programa za različite predmete. Među predmetima koji su se učili su francuski jezik, grčki jezik i grčka gramatika, italijanski jezik, katihizis i crkvena istorija, aritmetika, prirodna istorija, opšta istorija i istorija Francuske. Rad Koledža je bio usklađen sa francuskim školama. Neka istraživanja pokazuju da su svi predmeti u Koledžu učili na francuskom jeziku. Ali, školske sveske Selvelieva pokazuju nešto drugo. U ovim sveskama nastavni predmeti istorija i poznavanje prirode su na bugarskom jeziku. Tokom tih godina, predavao je u Bebeku gore spomenuti Dragan Cankov, poznati bugarski prosvetni radnik i političar. Verovatno pod njegovim uticajem, i drugih bugarskih učitelji u Koledžu, bugarskim učenicima su predavali većinu predmeta na maternjem jeziku, odnosno kod njih je postoji alo osećanje nacionalnog samoopredeljenja.

Za istraživanju je neophodno da se pomene još jedna grupe učeničkih svezaka. Oni su učenici i učenice iz škole u Gabrovu, koja se u periodu 1872-75. razvila u prvu potpunu gimnaziju u granicama današnje Bugarske. Sveske su nastale u periodu 1856-76. godine, i u njima ima aritmetike, teorijske matematike, opšte istorije, književnosti, grčkog jezika i grčke gramatike, starobugarske gramatike. Nastavnici u školi u Gabrovu su izvanredne ličnosti iz perioda bugarskog preporoda, među kojima su Raičo Karolev, Ivan Gozelev, Petra Genčev Za školsku godinu 1871/72, oni su sačinili program za sedmi razred osnovne muške škole i za peti razrede osnovne devojačke škole sa nastavnim planom za svaki nastavni predmet. Program je odobren i odštampan. Iz sveske Tenka Čirpanlieva iz Šipka, učenika V razreda u školi u Gabrovu iz 1874/75. godine, može da se pratiti

⁸ Veselinov Dimitar, *Istorija učenja francuskog jeziku tokom preporoda* / Веселинов, Димитър. История на обучението по френски език през Възраждането. Sofija 1987, str. 172-176.

Školska sveska za prirodopis iz bugarske škole u gradu Tulča / Tempadka no естественa история от град Тулча.

program iz istorije.⁹ Teme odgovaraju nastavnom programu iz 1873. godine. Predavač opšte, bugarske i klasične istorije bio je Raičo Karolev, diplomirani student Duhovne akademije u Kijevu, budući ministar prosvete.

U grupu svezaka iz Gabrova možemo da uključimo i leksikon ili spomenar. On je pripadao Stefani Kmetovoj iz Gornje Orahovice učenici devojačke škole u Gabrovu.¹⁰ Za leksikon je poslužio zemljopisni školski atlas iz 1865, izdanje knjižare Hristo G. Danov iz Plovdiva. U ovom leksikonu vidimo učeničko pisanje, komponovanje reči. To ukazuje na individualne osobenosti učenika u pisanoj formi. Na taj način mi smo saznali imena i broj učenica u devojačkoj školi i internatu, kao i njihovo poreklo. Zabeleženo može da posluži za sastavljanje biografije, otkriva lične odnose među učenicama, od kojih je jedna kasnije postala poznata javna ličnost i nastavnica. (Tako u jednom leksikonu postoje podatci za Totu Venkovu, jedanu od prvih bugarskih lekarki, za Viktoriju Pišurku, ćerku učitelja iz perioda bugarskog preporoda i pisca Krstu Pišurka).

U nekim slučajevima, đačke sveske su izvor informacija sa potpuno drugim karakterom. To je sveska Nikole Dimitrova iz Tulča (grad u današnjoj Rumuniji, sa Bugarima i bugarskom školom u periodu bugarskog preporoda) iz prirodopisa.¹¹ Ispunjena je zanimljivim ilustracijama. Zajedno sa nastavnim gradivom u joj su zabeleženi

9 NMO, inv. № 31 V.

10 NMO, inv. № 1040 V.

11 NMO, Gabrovo, inv. № 1005 V.

stihovi iz 15. XI 1878. godine. To su stihovi Koste Ivančeva, verovatno druga iz razreda N. Dimitrova. Poesma otkriva radost i patriotskih osećanja tulčanskih Bugara, svedoka oslobodilački ruskih trupa protiv Otomanskog carstva tokom 1877/78. godine. Poesma se završava pozivom: „Svi ljudi su dužni da svim sredstvima pomažu svoju zemlju; mi kao Bugari dužni smo da pomažemo Bugarskoj u svakom pogledu, a ako je potrebno i životom.”

Karakteristika gotovo svih školskih svezaka iz sredine devetnaestog veka jeste da su ručno rađene. Predstavljaju listove papira koji su povezani koncem. Tek 70-tih godina pomenutog veka počinju da se koriste prave sveske sa debelim koricama i većeg formata. I zato što su skupe, iz ekonomskih razloga, u njima se beleži po nekoliko predmeta. Krajem 50-ih i ranih 60-tih godina, sa reorganizacijom škola, uvoz papira se povećava. Kupovano je na komad, po sajmovima u Uzundžaovu, Slivenu, Nevrokopu, a takođe u Brašovu i Istanbulu. Krajem 60-tih godina XIX veka najviše papira se uvozi iz Austro-Ugarske. Predstava o vrednosti svezaka može da se dobije iz sledećeg poređenja: 1 ris papira vredi 2 groša, 1 oka mastila - 8 ½ groša, dok su cene nekih osnovnih prehrambenih proizvoda bile - 1 oka brašna 1 1/40 groša, 1 kokoška - 3 groša.¹²

Školske sveske su izvor koji daje kompletniju sliku o toku i sadržini školskih časova u prošlosti nego nastavni plan ili udžbenik. One pokazuju učeničko pisanje, komponovanje reči, individualne karakteristike učenika. Otkrivanje trenutke školskog života, zanimljive podatke o ličnostima učitelja. Sveske iz perioda bugarskog preporoda u Narodnom muzeju obrazovanja predstavljaju važan deo arhivskog bogatstva, potrebnog u istraživanjima vezanim za istoriju bugarskog obrazovanja.

Cilj istraživanja je da pokaže deo dokumentarnog bogatstva Narodnog muzeja obrazovanja - školska sveske iz sredine XIX veka (perioda bugarskog preporoda). Ima ih oko 50 i sve su Muzeju date na poklon. Posebno su vredne učeničke sveske iz grada Slivena. One su kopija ručno pisanih udžbenika. Autor je čuveni bugarskog učitelj i pesnik Dobri Čintulov. Njegovi učenici su čuvali sveske kao relikviju koja sada pomaže istraživačima. U Muzeju se čuvaju i sveske učenika francuskog katoličkog koledža u Bebeku (Istanbul, prestolnica Otomanskog carstva). Koledž je nudio moderna evropska znanja i pomogao je mnogim mladim Bugarima.

Školske sveske su važan izvor za proučavanje razvoja bugarskog obrazovanja. Oni nam daju informacije o nastavnim programima, o nastavnim metodama, otkrivaju zanimljive činjenice o školskom životu i o ličnostima bugarskih pedagoga.

Prevod na srpski: mag. Maja Nikolova

12 Cončev Petar, *Iz ekonomske prošlosti Gabrova* / Цончев, Петър. Из стопанското минало на Габрово, Sofija 1929, str. 637, 640, 654.

Izvori i literatura

- Narodni muzej obrazovanja, Gabrovo (Bugarska) / Национален музей на образованието – Габрово (България), Inv. № 3 V, 69 V, 177 V, 178 C, 187 V, 234 V, 998 V, 999 V, 1000 C, 1001 V, 1002 V, 1003 C, 1004 V, 1005 V, 1040 V, 1515 V, 1567 V, 1636 V, 1638 C, 1639 V, 1640 V, 1641 V, 1642 V, 1643 V, 1644 V, 1646 V, 1647 V, 1648 V, 1649 V, 1650 V, 1651 V, 1652 V, 1653 V, 1663 V, 1796 V.
- Veselinov Dimitar, *Istorija učenja francuskog jeziku tokom preporoda* / Веселинов, Димитър. История на обучението по френски език през Възраждането. Sofija, 2003.
- Rukopisni udžbenici Dobra Čintulova, sastavio Dočo Lekov / Ръкописните учебници на Добри Чинтулов. съст. Дочо Леков, Sofija, 1987.
- Cončev Petar, *Iz ekonomske prošlosti Gabrova* / Цончев, Петър. Из стопанското минало на Габрово, Sofija, 1929.

Резюме

Училищни тетрадки от периода на Българското възраждане в Националния музей на образованието, Габрово

Мая Карагъзова, Мариана Томитова

Целта на презентацията е да покаже част от документалното богатство на Националния музей на образованието – училищните тетрадки от средата на XIX век (периода на Българското възраждане). Те са около 50 и всички постъпват в музея като дарения. Особено ценни са училищните тетрадки от град Сливен. Те са копия от ръчно написани учебници. Автор е известният български учител и поет Добри Чинтулов. Неговите ученици запазват като реликви тези тетрадки, които днес са в помощ на изследователите. В музея се пазят и тетрадки на ученик от френския католически колеж в Бебек (Истанбул, столицата на Отоманската империя). Колежът предлага модерни европейски знания и подпомага много български младежи. Училищните тетрадки са важен източник за изучаване развитието на българското образование. Те ни дават сведения за учебните програми, методите на обучение, разкриват интересни факти от училищния живот и личността на българските педагози.